

Hol a felelősség?

VISSZHANG - LXVIII. évfolyam, 15. szám, 2024. április 12.

Társadalmi leszakadás a gondoskodáspolitiká tükrében

Sokat gondolkodtam azon, mi mentén fűzzem fel a gondolataimat, hogy a lehető legjobban meg tudjam értetni azt a képet, amit számomra a társadalmi leszakadás bonyolult problémája mutat. Hiszen aki távol él tőle, és mások történeteiből építi fel a viszonyulását, az másképp látja. Másképp viszonyul hozzá az is, akinek akár gyermekkorából, akár későbből van valamilyen személyes megtapasztalása. Sokszor másképp látják a kutatók is, akik egy-egy kérdéskörre fókuszálva próbálják feltérképezni adott időintervallumban a helyzeteket. Most már tudom, hogy másképp látja az egyház is, mint korábban hittem, hiszen iskoláik jelentős részébe nem vesznek fel tanulókat a legszegényebb, roma gyerekek közül. Másképp látja a mindenkor regnáló hatalom, melynek sajátossága, hogy a szegénység kérdéskörét becsatornázza az önigazolásba, amiben vagy szőnyeg alá söpri, vagy letagadja, vagy azt állítja róla, hogy sikeres a felszámolásában, de legalább oda biztosan eljut, hogy a felelősség nem nála van. Ahhoz, hogy ebben a „másképp látásban” engem és az általam vezetett Igazgyöngy Alapítványt is el tudják helyezni, meg kell hogy határozzam én is magamat, magunkat. Civil vagyok, elsősorban pedagógus, és nem vagyok egyetemi kutató. Nem fogom nemzetközi elméletekkel összevetni a hazai helyzetet, nem teszek szakirodalmi hivatkozásokat, mert, bár igyekszem tájékozódni, nem ez az erősségem. Biztosan nem is ezért kaptam a felkérést.

Valami mást tudok megmutatni, a valós helyzetet. A társadalmi leszakadásban, a „nyomor szélén” élő gyerekek, családok, közösségek felől értelmezem ezt az egészet, de úgy, hogy figyelem tovább a velük foglalkozó intézményrendszer szintjén át egészen a szakpolitikáig. Ez a különös nézőpont enged látni olyan összefüggéseket, amit úgy hívok: a szegénység értelmezése teljes társadalmi beágyazottságában. Persze most gondolhatná valaki, hogy ez bizonyára szubjektív, érzelem alapú, rendszeren kívüli dolog, no meg személyfüggő, és ugyanolyan civil „zárvány”, mint amiből találni eleget. Próbálkozások, egy sem jutott még a szakirodalmi lábjegyzeteknél tovább. Szóval, hogy nem „komoly”. De épp ezért dolgozunk együtt egyetemekkel, és tudunk olyan kurzusokat kidolgozni, ahol az egyetemek elméleti tudása és a mi gyakorlati tapasztalatunk együtt jelenhet meg. Nekünk ez azért fontos, mert olyan elméleti alátámasztást kapunk, amivel mi nem rendelkezünk, a képzésnek pedig valós hazai gyakorlatot adunk. Ebben pedig mindenki jól jár.

Aztán úgy döntöttem, ezt a bonyolult problémát megpróbálom a felelősség felől megközelítve bemutatni. Ebben tudok utalni változásokra is, és végig tudom vezetni a családok szintjétől a szakpolitikáig. Talán így sikerül a legjobban feltárnom az összefüggéseket.

A szegénység szintjei

De mit is jelent ma szegénynek lenni? Erre sokféle mérés irányul, statisztikák, meghatározások. Mászt jelent a szegénység a világ különböző országaiban, és nálunk sem

lehet egységesen értelmezni. Mert amíg valakinél az is viszonyítási adat lehet, hogy el tud-e menni nyaralni, másnak ez értelmezhetetlen, mert eléri a harmincadik életévét is úgy, hogy sosem járt a fővárosban. A szegénység szintjeiről való gondolkodás az eredmények szempontjából is fontos. Ha csak a felszínén dolgozik valaki, könnyen állíthatja, képes volt megtörni a szegénységet, lám, megvan a recept. Hányszor megkaptam, mikor párhuzamba állítottam mások eredményeit az általunk megtapasztalt problémákkal, hogy „ja, hát mi nem annyira mélyen levő családokkal dolgozunk”! Mert ebben a pályázatos-indikátoros világban oda célszerű menni, ahol „van fogadókészség”. Ki menne oda, ahol nincs? Ahol a kudarc kockázata sokszoros? Így azonban torz eredmények és torz kép is születik.

Mi azokat tekintjük szegénynek, akik a hónap végéig nem tudják a családjukban egyenletes színvonalon biztosítani az alapszükségleteket. Ahol nincs annyi tartalék sem, hogy pl. egy váratlan gyógyszerkiváltás megoldható legyen. Itt is kétféle csoporttal számolunk, a lecsúszó szegénnyel és a generációs szegénységben élőkkel. A két csoport kezdetben nagyon különbözik, mert a lecsúszó szegények önfenntartási képességei jobbak, van tapasztalat a folyamatos munkavégzésről, a pénzbeosztásról, a tervezésről. A generációs szegénynél az önfenntartási képességek gyengék, generációk óta átörökített minták szerint alakulnak. Másféle módszertant igényel a velük való munka. Ám ha a lecsúszó szegények nem kapnak segítséget, a két csoport összeolvad, és ők is azokat az életstratégiákat veszik át, amikkel a generációs szegények élnek. Amikkel túlélnek. Aztán ezek rögzülnek, és a megtörésük sokkal nehezebb lesz.

A szegénység földrajzi kiterjedését is érdemes megnézni. Főleg, a halmozódó szegénységfaktorok miatt. Nógrád, Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Hajdú-Bihar, Békés-, Csongrád-Csanád és Baranya vármegyék érintettsége ebben kimagasló, de a szegénység máshol is egyre markánsabban jelen van. A halmozódó szegénységfaktorok

pedig egymást erősítik, és ez egyre nehezebbé teszi a megoldás megtalálását. A lakhatási szegénység, a szolgáltatáshiány, az alapkészségek és a szakképzettség hiánya, a munkavállalói kompetenciák alacsony szintje, a szegregált vagy szegregálódó oktatási rendszer, a munkalehetőségek hiánya, a térségek gazdasági leszakadása mellett az elmozdulás ma már olyan hosszú távú és költséges munkát kívánna, amire nincs valós politikai szándék. Túl sokáig hagytuk az érintetteket magukra, de sosem sikerült úgy szembenézni a problémával, hogy arra egy kormányokon átívelő megoldási stratégia épülhessen. Maga a téma nem szavazatszerző, így a pártpolitikai programok mélységében nem érintik, és nekünk magyaroknak nem igazán sikerült a „kormányokon átívelő” fogalom tartalmával sem megbirkózni. A folyamatos újratervezések, amit az utóbbi időszak hibáztató megközelítésével sikerült tovább nehezíteni, no meg a pályázati indikátorkényszer alatt szervezett, sok esetben korrupcióval átszőtt látszatprojektek mára új problémákat generáltak. Ennek a felelősségét pedig már nem lehet a társadalmi leszakadásban érintettek nyakába varrni.

A tanult tehetetlenség szintjei

Mit is jelent a fogalom? Leginkább azt, hogy hiányzik a cselekvő szándék. Ezt is érdemes több aspektusból is megvizsgálni.

A tanult tehetetlenség a társadalmi leszakadásban élőknel a folyamatos negatív ingerek hatására rögzülő feladást jelenti, ami aztán megoldási mintává is válik, és átörökítve egyre mélyebben épül be a generációkba. Sokan, akik segíteni akarnak, pont ezt erősítik tovább. Azt gondolják, hogy a problémák megoldásának a legjobb módja, ha odaadjuk azt, amiben hiányt szenved valaki. Nagyon hamar látni azonban a terepi gyakorlatban azt, hogy mindez pillanatok alatt felépülő stratégiához vezet: kérni kell, és kapnak. Egy valami hiányzik

ebből: az ösztönzés arra, hogy erőfeszítést tegyen a saját élete javításáért. Ez a fajta „szükségletkielégítő” segítség konzerválja a nyomorúságot, függővé tesz attól, aki segít, és valójában többnyire nem is arról szól, akinek segítenek, hanem arról, aki segít.

Ez a segítség is kell, természetesen, de érdemes becsatornázni a „fejlesztő segítségnyújtásba”, amit leginkább azok tudnak végezni, akik folyamatosan ott vannak a családok, a közösség mellett. Olyan programot jelent ez, ami az elmozdulást támogatja. Feltétellel segít, de olyannal, amit a közösséggel együtt alakítunk ki, és az el is fogadja.

Átláthatóan, következetesen. Az egyéni életstratégia-építés közösségi megerősítéssel működik. E nélkül nem lesz változás, ráadásul sokszor kihasználják a támogatót, aki a végén egy negatív élménnyel száll ki az egészből.

A tanult tehetetlenség a rendszerekben is kialakulhat. Ha ezt a civil és az állami szféra viszonylatában értelmezzük, akkor úgy néz ki, hogyha a civilek megoldják a legszegényebbek szociális problémáit, akkor az állam nem fog késztetést érezni arra, hogy esélykiegyenlítőbb rendszert működtessen, hiszen számára ez nem jelenik meg problémaként. Miközben persze a problémák ott vannak, és a rendszerben kezelhetőek lennének. De minek változtatni, ha nem ég a tető? Nagy dilemma ez a segítő civil szervezeteknek. Mert a rendszerre hatni egyre kevésbé tudunk, a gyereksorsokat azonban nem bírjuk nézni, és mivel remény sincs arra, hogy rendszerszinten változás legyen, így muszáj segítenünk. Vagyis pont azt tesszük, mint amit egy adományozó, aki odaviszi a csomagot a családhoz. Átmenetileg megoldunk valamit, itt most az állam helyett. De mehetünk még magasabb szintre. Vajon uniós szinten az jó megoldás, hogy pl. bérekre adnak támogatást? Ha a rendszerben alulfinanszírozott egy terület, és emiatt lassan működésképtelenné válik, akkor egy kívülről jövő segítség nem fogja megoldani a problémát. Átmeneti segítség lehet, de a megoldás csak a rendszerszintű fókuszok átrendezésével lehet tartós, és előremutató.

A felelőségek szintjei

A kormányzati gondoskodáspolitikát a saját érdekei szerint állította sorrendbe a felelőségeket. Nézzük végig mi is eszerint a logika szerint.

Az első felelőség eszerint az egyéné. Talán a fentiekből körvonalazódik, hogy generációk óta nem kaptak valós segítséget a szegénységben élők ahhoz, hogy életstratégiát váltsanak. A próbálkozások, ha voltak is, nem működtek addig, hogy beépülhessenek. Ezt a fajta hatásmérést sosem végezték el. A projekt-sikerprogramok hatása pedig hamar elmúlt, közben a rendszer egyre több elemében szűkítette a lehetőségeket. Korábban is jelen volt pl. a csúsztatás az iskolai sikeresség tekintetében. Mára az oktatási szegregáció elszabadulása nyilvánvalóan mutatja, hogy az iskola nem tölti be azt az esélykiegyenlítő funkciót, ami mások mellett alapvető feladata lenne. Az előttünk körvonalazódó új rend pedig még több kaput zár be a hátrányos helyzetű, plusz fejlesztést igénylő gyerekek előtt, hiszen megkérdőjeleződik a fejlesztő pedagógus, gyógypedagógus szükségessége, átalakul a tanárképzés, és mindez tovább erősíti a sokunk által már kasztosodásnak nevezett társadalmi folyamatot. Tehát az oktatás nem támogatja a változást. Ezt pedig nemcsak a gyerekeknél kell értelmeznünk, hanem a felnőttek generációiban is. Persze nemcsak az oktatás hatása jelenik meg ebben, hanem sok más is, ami prevencióval kezelhető lenne. De ezzel már átmegyünk a második szintre, a családra. Mert az egyén és a család csak együtt értelmezendő.

Az egyén tudásszintjét ugyanis nagyban befolyásolja a családi minta, mely a születés pillanatától fogva beépül. Azok a túlélési stratégiák, melyek a generációs szegénységben rögzülnek, nem támogatják a váltást. Sok tényezővel kell itt számolni, pl. a pénzügyi tudatossággal, melynek hiánya miatt nem képesek ellenállni a fogyasztásban, kölcsönfelvételben érdekelt kereskedelmi- és bankrendszernek. Ez pedig olyan

folyamatokat is elindít, amiket sokan nem látnak. A leszakadók tartozásai behajtócégekhez kerülnek, ami gátjává válik a legális munkavállalásnak. Mert ha elhelyezkedik, a munkáltató köteles egy tartozásnál 33, kettőnél a fizetés 50%-át lefogni. Egy minimálbéres foglalkoztatásnál a fél bér nem tud versenyre kelni a feketefoglalkoztatás „zsebbe” történő, napi 10-15 ezres fizetésével. Így nem lesznek érdekeltek a legális foglalkoztatásban, a kölcsöntartozások felhalmozása pedig túlélési minta lett.

Az egész intézményrendszer ügykezelő fókusszal működik, miközben az okokkal kellene foglalkozni, melyek folyamatosan újratermelik az ügyeket, legyen az iskolai hiányzás, az egészségtudatosság hiánya, a családon belüli erőszak, vagy a kriminalizáció terén felépülő ügyek széles palettája. Ezek pedig csak akkor érik el a rendszer ingerküszöbét, ha nagyon durvává válnak. Amikor már muszáj intézkedni, kiemelni a gyereket, rendőrségi eljárást indítani. De addig elnéző, vagy inkább félrenéző a rendszer. Hagyja a szürke- vagy feketezónában felépülő túlélési stratégiákat is, hiszen ezek nélkül már nem élhetőek a szolgáltatáshiányos falvak. Ha nincs bolt, van, aki „boltocskázik”, árusít otthonról, feketén, felírásra is. Ha nincs dohánybolt, kapható „háztól” az olcsó dohány. Ahol gyér a közlekedés, ott van, aki pénzért fuvaroz. A valós ár többszöröséért, felírásra is. Mindez pedig az uzsora melegágya.

Tehát a rendszer nem támasz a változásban, a fokozatosan büntető szemléletűvé vált ügykezelések mellőzik a pedagógiai eszközöket. A generációs szegénységben élő családok nem kapnak muníciót a nyomorúság elleni harchoz, sem az iskolától, sem a többi intézménytől. Amit pedig maguk átörökítenek, abból a gyerekek nem tudnak változást építeni, hiszen ebben élnek, ebben élnek túl, és ezen a mintán csak ritka kivétellel tudnak változtatni. A rendszer fokozatosan hátrált ki mögülük, majd mikor minden olyan tudást és képességet elvesztettek, amivel változtatni tudnának az életükön, közli velük az állami gondoskodáspolitiká, hogy

oldják meg a problémáikat maguk. Csakis ők hibáztathatók azért, ahogy élnek.

A következő felelősségi szint az önkormányzatoké, akiktől folyamatosan kerül el az intézményrendszer működtetése. A felelősséget arra hárítani, akiknek a felelősségvállaláshoz nem adnak erőforrást, eléggé elgondolkodtató. Persze ott van a Helyi Esélyegyenlőségi Program. De én még nem láttam olyat, ahol ez tényleges megoldást adna az esélyegyenlőségi problémákra. A helyzet leírása többnyire megtörténik, de a dokumentumok az asztalfióknak készülnek. Ahol pedig van egyeztetés, az leginkább a süketek párbeszéde, hiszen minden intézmény máshova tartozik, máshova riportál, más protokoll szerint. Az óvoda az önkormányzatokhoz tartozik, az általános iskolák a tankerülethez, a középiskolák egy szétagoltabb rendszerben vannak, és ott a fenntartói paletta bővülése az egyházakkal, a maguk saját szabályaival. Aztán ott a családsegítő-gyermekjólét-gyámhivatal, ami a járásokhoz tartozik, a rendőrség, ami megint külön vonal, stb. Nincs kapcsolódás, mindenki a saját ügyét kezeli, vagy nem kezeli. A legfontosabb szempont a határok tartása, hogy a felelősség alól mentesüljön minden intézményi szereplő, ha esetleg történik valami.

Az egyház a következő a sorban. Korábban ők sokkal kisebb mértékben voltak érintettek a társadalmi leszakadás elleni munkában, mára azonban meghatározóvá váltak a területen, és túlnyomórészt ők viszik a Felzárkózó Települések Programot is. Ellentmondásos a szerepük, mert szociális tevékenységeikkel párhuzamosan kimutathatóan szegregálják az állami iskolarendszert azzal, hogy (tisztelet a kivételnek) nem vesznek fel sem halmozottan hátrányos helyzetű, sem sajátos nevelési igényű gyereket az iskoláikba, nekik maradnak az állami iskolák. Mindeközben folyamatosan erősödik egy értelmezhetetlen üzenet, hogy aki valamelyik egyházhoz tartozik, az a szociális szakma alanyi jogú tudója, pedig ez is egy szakma, aminek nem a világnézet a meghatározója. Ebben az államilag pozicionált, anyagilag

kiemelten támogatott helyzetben nehezen elképzelhető a felelősségvállalás hiteles kiterjesztése.

A felelősség következő szintje a civileké. Ők jelenleg szigetszerűen igyekeznek betömni az állam működési hézagait. Állami támogatásuk a lojalitásuk függvénye, a működési zavarokat nyilvánosan jelzőket a rendszer nem tekinti partnernek. Sokan a szakpolitikára fókuszálunk, és nagy harcot vívunk azért, hogy ne toljanak be minket a pártpolitika színterébe. A működésünk a céges és civil partnerektől függ, így a finanszírozás az államon kívül marad. Ennek van egy bizonytalansági faktora, amire felelősségvállalás nehezen építhető.

A gondoskodáspolitikai döntéshozói sorrendjében az utolsó hely az államé. Amit itt felvázoltam, abból azonban egyértelműen kiderül, hogy a folyamatok ő képes befolyásolni. Ha ezt felismerjük, akkor világossá válik, hogy a felelősség is az övé, nem hárítható át a többiekre.

Meggyőződésem, hogy a rendszerben strukturális változtatásra lenne szükség ahhoz, hogy a generációs szegénység megtörhető legyen, a társadalmi leszakadás, a gyerekszegénység pedig csökkenjen. A szegénység minden társadalomban jelen van. De az arányának leszorítása és a kezelése minden esetben az állam hosszú távú felelőssége kell, hogy legyen.

(Elhangzott a XIII. Széchenyi-emlékesten április 11-én, a CEU nagytermében)